

Az önálló fordítástudomány létrejötte és irányzatai (1976–2000)

SOHÁR ANIKÓ

egyetemi docens, PPKE BTK, Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és
Fordítástudományi Tanszék

Abstract: This paper briefly describes the Hungarian situation with regard to Translation Studies, and justifies the subject, the emergence and trends of Translation Studies as an independent discipline (1976-2000). It then outlines the steps toward its institutionalisation. It names the most important personages in Translation Studies at the end of the 20th century, and gives a compendium of their views and contributions. It mentions key issues and a famous case so as to demonstrate why the field of examination cannot be taken for granted, and ends with the scholarly hopes and expectations before the turn of the millennium.

Keywords: emergence and “founding fathers” of Translation Studies, schools, subject-matter, main issues

1. Bevezetés

A fordítás mint tevékenység – azaz, nagyon leegyszerűsítve egy szöveg más nyelven történő elmondása vagy leírása – minden valószínűség szerint egyidős a nyelvek kialakulásával és mindig is jelentős szerepet játszott, játszik a különféle civilizációk formába öntésében és fejlődésében. A pszichológusok szerint a fordítás képessége – ugyanúgy, mint a nyelvtanulása – veleszületett adottsága minden embernek, bár mértéke természetesen eltérő. Manapság óhatatlan, hogy az egyes ember ne találja magát szemtől szemben fordítások tucatjaival, vagy akár százaival minden áldott nap, még ha ennek nincs is tudatában. A fordítás jelentőségét tehát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Ehhez képest érdekes, hogy a múlt század utolsó negyedéig meglehetősen elhanyagolt terület volt, annak ellenére, hogy két tudományág is magának követelte, a nyelvtudomány és az irodalomtudomány, ám mindkettő csak érintőlegesen foglalkozott vele.¹ (A leíró fordítástudomány ezt főleg a romantika óta létező modern irodalomfölfogásnak tulajdonítja, amely a kreativitást és eredetiséget mindennél fontosabbnak tartja, s melynek következtében a fordítás másodkézből vettnek és másodlagosnak számít). Sőt, Magyarországon a fordítástudomány még mindig nem elfogadott és bevett tudományterület: itthon nincs fordítástudományi tanszék, nem létezik ilyen egyetemi szak, csak nyelv-, illetve

---

¹ A Magyar Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (mely ma már a MIT része) és a Modern Filológiai Társaság régóta és kiemelten foglalkozik fordítással, előbbi természetesen csak a műfordítással, utóbbi a fordítástudomány szinte teljes spektrumával, azonban főleg nyelvi szempontból. Van fordítástudományi tagozata a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) és a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak (MIT) is, mi több, ezek csaknem egyszerre alakultak 2018-ban.

kultúra- és irodalomtudományi doktori iskolákban lehet fordítástudományi témával doktorálni,² korábbi tudományos fóruma a Magyar Tudományos Akadémián, a Fordításelméleti Munkabizottság megszűnt, pedig a diszciplína már az 1970-es években önállósodott Nyugaton s népszerűsége azóta is töretlen. Nem csupán gombamód szaporodnak a fordítással és interkulturális kommunikációval foglalkozó tanszékek és doktori programok világszerte, de kialakultak különféle iskolák, irányzatok is, melyek elméleti-módszertani háttérrel kívánnak nyújtani az ilyen jellegű kutatásoknak. Itthon ezek az indokoltnál kevésbé ismertek, így van értelme ennek a rövid történeti összefoglalónak.

Noha könnyen belátható, hogy egy olyan viszonylag kis és periferikus kultúra esetében, mint a magyar, a fordítás kiemelkedő szerepet játszik az élet minden területén – ha bárkinek lett volna kételye, azt minden bizonnyal eloszlatta a rendszerváltást követő fordítási láz, de legalábbis az uniós csatlakozás –, még mindig nincs önálló intézményes kerete az ilyen interkulturális kutatásoknak, jóllehet régóta történnek próbálkozások a diszciplína meghonosítására és elismertetésére.

Ezért talán nem haszontalan bemutatni a fordítástudomány keletkezését, különös tekintettel tanulságos és hasznos hozzájárulására az irodalom- és kultúratudományokhoz.

2. Az önálló fordítástudomány létrejötte

A hatvanas években az amerikai származású, Amszterdamban élő James Holmes és a cseh-szlovák Jiří Levy, Anton Popovič, František Miko és mások hasonló érdeklődésüknek köszönhetően kapcsolatba léptek egymással. Olyan kérdések foglalkoztatták őket, mint a strukturalista irodalomelmélet, a fordítás szerepe az irodalomtörténet részeként, módszerek az eredetiek és fordítások különbségeinek leírására általános vagy stilisztikai szempontok alapján, valamint a fordítás megkülönböztető jegyei más metaszövegekhez képest. Mire a cseh-szlovák csoport elhallgatott, fölbukkant a színen egyrészt Itamar Even-Zohar és Gideon Toury Tel-Avivban, másrészt több flamand kutató, köztük José Lambert a Leuveni Egyetem Irodalomtudományi Tanszékén, Raymond van den Broeck egy antwerpeni fordítóképző főiskolán és André Lefevere az Essexi Egyetemen, később Hongkongban, majd Austinban (Texas, USA). Ők szervezték meg azt a három konferenciát, amelyek elindultak a fordításelmélet kialakítása felé és megegyeztek bizonyos kulcskérdésekben. Ezek közül az elsőt Leuvenben tartották 1976-ban s ezt szokás a leíró fordítástudomány megszületésének tekinteni. Az elhangzottak kötetben is megjelentek két évvel később, a második,

---

² 80 fordítástudományi témájú doktori értekezést találtam a doktori.hu adatbázisában. Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programja 52 eddig sikeresen megvédett disszertációval büszkélkedhet (jogosan), ám ez jobban erősíti a nyelvészetet a fordítástudománynál. A Miskolci Egyetemen nemrég indult hasonló, kifejezetten kultúra- és irodalomtudományi irányultságú program, ami számomra azt sugallja, hogy a két régebbi diszciplína közti versengés továbbra is zajlik, s ennek vesztese a fordítástudomány.

tel-avivi konferencia idejére, s a sort az antwerpeni fejezte be 1980-ban. Ezek a konferenciákon megjelent és fölszólalt Susan Bassnett (Warwick), Katrin van Bragt (Leuven), Lieven van D’Hulst (Antwerpen), Zohar Shavit (Tel-Aviv), Maria Tymoczko (Massachusetts), Theo Hermans (London), Theresa Hyun (Szöl, Toronto) és sokan mások. Mindenki, aki részt vett ebben a munkában egyetemen végzett kutatómunkát, mindnek irodalmári képzettsége volt, és különösen a komparatiztika és az irodalomtörténet foglalkoztatta őket. 1970-től kezdődően mindnyájan vagy fordítási vagy összehasonlító irodalomtörténeti témából szereztek doktorátust. Rengeteget publikáltak, de az áttörést csak az 1985-ös *The Manipulation of Literature*³ kötet hozta meg, ez jutott el szélesebb közönséghez s aratott nagy sikert. Mellesleg ez adta ennek a csoportnak későbbi gúnynevét is: *Manipulation School*.

Annak ellenére, hogy számos kritika érte őket, például Peter Newmarké, aki kárhóztatta a leíró fordítástudomány dagályos stílusát, dátumok iránti monomániáját és a fordítási példák szűkösségét, és hiányolta a kritikát, valamint a fordítások értékelését,⁴ a kilencvenes években mind az ilyen jellegű kiadványok – közülük legjelentősebb az 1989-ben létrehozott és azóta a diszciplína első számú folyóiratává lett *Target*, amit eleinte Lambert és Toury szerkesztett –, mind a leíró fordítástudománnyal foglalkozók száma exponenciálisan nőtt. Ehhez hozzájárult, hogy Lambert és Lefevere elérte, hogy az ICLA⁵ kongresszusokon legyen fordítással foglalkozó műhely. Szintén az irodalomhoz kapcsolta őket az együttműködés a Göttingeni Egyetemen zajló fordítástörténeti kutatóprogramok részvevőivel (1985–1997).

A legfontosabb propagandaeszköznek azonban a nemzetközi nyári fordításkutatási kurzusok bizonyultak, először Leuvenben, majd Misanóban (Olaszország), amiken 1989 óta több száz kutató vett részt a világ minden tájáról (köztük néhány magyar is). A CERA, később CETRA professzorok (1989: Toury, 1990: Hans J. Vermeer, 1991: Bassnett, 1992: Albrecht Neubert, 1993: Daniel Gile, 1994: Mary Snell-Hornby, 1995: Lefevere, 1996: Anthony Pym, 1997: Yves Gambier, 1998: Lawrence Venuti, 1999: Andrew Chesterman, 2000: Christiane Nord), illetve a résztvevő oktatók (Dirk Delabastita, D’Hulst, Hermans) névsora nem hagy kétséget, hogy a jövő fordításkutatókat milyen irányba terelik. Ugyanakkor a kilencvenes években az is nyilvánvalóvá vált, hogy a diszciplína elfogadtatásának és népszerűségének ára az újítások arányának hanyatlása és a kulcskérdések vizsgálata iránti érdeklődés csaknem teljes megszűnése, illetve a

---

³ Kb. *Az irodalom manipulálása*.

⁴ Newmark nagyon kevésre becsülte a *Manipulation School* elveit és viszonyulását, transzlatológusoknak csúfolta őket, s az ismert mondást így csavarta meg: Aki tudja, csinálja, aki nem, az ír, aki írni sem tud, fordít, s abból, aki fordítani sem tud, lesz transzlatológus. („*He who can, does; he who can't, writes; he who can't write, translates; he who can't translate, becomes a translologist*”, 1993: 170).

⁵ Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság.

paradigma új irányba terelése és kiterjesztése különféle irányokba (például kulturális irányultság, tömegkommunikáció, posztkolonializmus, feminizmus).

Tagadhatatlan azonban, hogy a leíró fordítástudományt létrehozó csoport megkérdőjelezett korábban kétségbevonhatatlannak tartott elképzeléseket, mint például az ekvivalencia, vagy azt, hogy a fordítástudomány elsődleges célja a fordítók segítése kell legyen, ezért is szükséges, hogy előírjon és szabályozzon, vezérfonalat adjon, hogy a fordítónak mit szabad, mit muszáj és mit tilos tennie. Holmes leghíresebb tanulmányában (*The Name and Nature of Translation Studies*⁶, elhangzott a 3. Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, Koppenhágában, 1972-ben) a kiinduló pont az, hogy a fordítások vizsgálata inkább a megvilágosodást kell keresse, mint továbbadható előírások megfogalmazását arról, miként oldhatja meg a fordító legjobban egyes szövegeket átültetését. Holmes nevet adott a kialakulóban lévő tudományágnak és felosztotta „alapkutatási” (ezen belül elméleti: közegre, területre, szövegszintre, típusra/diskurzusra, korszakra, illetve problémára szorító kutatás⁷, valamint leíró: produktumra/kész fordításra, funkcióra, illetve folyamatra irányuló kutatás⁸), valamint alkalmazott területekre (idetartozik a fordítóképzés, fordítás-politika, fordítási segédeszközök készítése és fordításkritika).⁹

Even-Zohar *polysystem* (többrendszer)-elmélete, melyről az 1976-os leuveni konferencián beszélt *The Position of Translated Literature in the Literary Polysystem*¹⁰ címmel nagyon jól jött a fordításkutatóknak. Egyrészt megvilágította, hogy a fordításnak milyen radikális újító szerepe van/lehet az irodalom összetett rendszerén belül, másrészt megerősítette a fordítás funkcionális és célkultúra irányultságú megközelítését azzal, hogy a magyarázatot a jelenségekre elsősorban a befogadó kultúrában kereste a vágyott átfogó kép érdekében. A *polysystem*-elmélet kiterjesztette a kutatók érdeklődését a központi, kanonizált szövegeken túlra, az irodalmi rendszer perifériáira és serkentette a kevésbé becsült műfajok vizsgálatát, mint a népszerű detektívregény (Robyns 1990), gyerekirodalom (Shavit), science fiction (Gouanvic) stb., valamint különbséget tett az elsődleges, innovatív és másodlagos, konzervatív tevékenységek között. Az elmélet az irodalmi és kulturális életet a különféle érdekcsoportok közti állandó hatalmi harc színterének tekinti, ezért a kölcsönhatások és a konfliktusok állnak a középpontban. A fordítás tehát eszköz egy adott hierarchián belül a pozíciók konszolidálására vagy aláaknázására. Lefeverre az irányító mechanizmusokra tette a hangsúlyt a rendszeren belül, ezek nála a poétika, mecena-

---

⁶ Kb. *A fordítástudomány elnevezése és jellege.*

⁷*Theoretical: medium-restricted, area-restricted, rank-restricted, type/discourse-restricted, time-restricted, problem-restricted.*

⁸*Descriptive: product-oriented, function-oriented, process-oriented.*

⁹ A későbbiekben sokan hiányolták, egyebek közt, a fordítástörténetet, a fordítás-szociológiát, valamint a fordítói etikát, ezért a holmesi alapokon új besorolások születtek (vö. Chesterman 2009).

¹⁰A fordított irodalom helye az irodalmi többrendszerben.

túra és világnézet, azaz az esztétikai, gazdasági és ideológiai aspektusok, s fontosabbnak vélte őket a nyelvi eltéréseknél. Mindkét megközelítés azt eredményezte, hogy a történetiség előtérbe került a kutatásokban, illetve esettanulmányokban, ami persze elősegítette a fordítás kontextusba helyezését. Annak története, hogy egy társadalom miként vélekedik a fordításról, árulkodik a szóban forgó társadalom nyelvre, identitásra és másságra vonatkozó, esetlegesen változó meggyőződéséről és értékrendjéről, ilyenek például a tanulmányok a szinkronizálásról és/vagy feliratozásról a médiában, Lambert azt állítja, hogy a fordítástudomány jóval többet képes erről mondani, mint a szociolingvisztika. Even-Zohar *polysystem*-elmélete mellett egyre többen keresnek fogódzót a fordítások vizsgálatához Pierre Bourdieu vagy Siegfried Schmidt teóriáiban, amelyek nem olyan nagyon sokban különböznek egymástól, amit a Leuvenben 1996-ban tartott *Systems and Fields*¹¹ konferencia egyértelműen bizonyított. Ott Even-Zohar, Bourdieu képviselőjében Alain Viala, és Schmidt reprezentálták a három rendszerelméletet.

A csoport a *Target* első számában meghirdetett célkitűzése, ahogy azt a szerkesztők megfogalmazták, az, hogy a fordítástudomány „érthetővé tegyen minden egyes jelenséget, amelyet tapasztalataink világában fordításhoz kapcsolódónak tekintünk, és általános elveket fogalmazzon meg, amelyek nem csupán megmagyarázzák, de [részben] előre meg is jósolják ezeket.”(1989: 5)¹². Nem könnyű feladat s eddig még mindenkinek beletört a bicskája.

Kétségtelen, hogy a *Manipulation School* tevékenysége tette a fordítástudományt elfogadott, önálló tudományággá s a kialakult irányzatok mind vele vitatkozva születtek meg. De miért van rá szükség és mivel foglalkozik?

3. A fordítástudomány vizsgálódási területei, főbb megközelítések

Henry H. Breen (1857: 302–303) ismertet egy azóta híressé vált¹³ esetet. 1814 végén megjelent Párizsban egy könyv, *Haydn, Mozart és Metastasio élete*¹⁴ címmel egy bizonyos Louis Alexandre César Bombet tollából. Az előszóban a szerző elmeséli, hogy találkozott Haydnnal Bécsben 1808 előtt. A könyv nagyobbik része 22 levélből áll, tele elismerő anekdotákkal Haydn életéről és munkásságáról, az első dátuma 1808. április 5., az utolsóé 1809. augusztus 22. Annak ellenére, hogy a mű nem fogyott valami jól, megjelent egy második kiadás, ezúttal a szerző neve nélkül, 1817-ben. Ugyanabban az évben, még a második kiadás megjelenése előtt, egy ismeretlen fordító átültette a művet angolra, amit a második kiadás előszava hálásan meg is említ. Közben 1815-ben egy olasz, név

---

¹¹ Rendszerek és mezők.

¹² „This seems to be the only course for translation studies to take, if it is to account for every phenomenon regarded as translational in the world of our experience and to establish general principles for not only explaining, but also [partly] predicting them, as becomes the empirical science which any observational subject-matter deserves.”

¹³ Ehhez nagyban hozzájárult többek közt F. C. Green (1939: 114-5) és Gérard Genette, aki fő művében hivatkozik az esetre (1997: 52).

¹⁴Eredeti cím: *Les Vies de Haydn, de Mozart et de Métastase*.

szerint Giuseppe Carpani megjelentetett két fölháborodott levelet, amiket Bécsben írt, és plagizálással vádolta Bombet-t. A francia Haydnról szóló leveleinek nagy része, állította Carpani, saját, olasz nyelvű *Haydine* című könyvéből lett lefordítva, amely 1812-ben jelent meg Milánóban. Ő volt, nem Bombet, aki tíz évvel korábban összebarátkozott Haydnal Bécsben. A második levélhez csatolt egy nyilatkozatot Antonio Salieritől és másoktól, hogy a *Haydine* valóban Carpani alkotása és a francia könyv az ő művének el nem ismert fordítása. 1816: a *Le Constitutionnel*-ben megjelent egy jegyzet, hogy Bombet írt nekik és Carpanit vádolta meg plagizálással. Egy hónappal később Bombet öccse éles hangú levélben szólította föl Carpanit, hogy fordíttasson le 30 oldalt a könyvéből franciára s egymás mellé téve hasonlítsák össze bátyja írásával. Akkor majd az olvasók maguk ítélik meg, mi az igazság. Carpani fölbőszülve kinyomtattatta könyvének kezdő bekezdését olaszul s mellé tette ugyanezt franciául Bombet tollából, s többek közt kimutatta, hogy míg az ő könyvében az első levél dátuma Bécs, 1808. április 15-e, Bombet-nál ez április 5. A vita egy darabig tovább folyt, majd elcsitult. Carpani könyvét egyébként 1837-ben franciára ültette Domenico Mondo.

Manapság tudjuk, hogy Carpaninak volt igaza. A Haydnról szóló rész a franciában szabad fordítás olaszból. Ami pedig Bombet-t és öccsét illeti, ők sosem léteztek. Bombet ugyanis egyike a nagyjából kétszáz írói névnek, amiket Henry Beyle, azaz Stendhal használt. 1831-ben, amikor az el nem adott példányokat újra forgalomba hozták, már a Stendhal név szerepelt a borítón. (Carpanié nem.) Élete vége felé Stendhal félig-meddig elismerte, hogy lefordította és adaptálta Carpanit a szerző nevének említése nélkül, hozzátéve, hogy a kiadó közölte vele 1815-ben, hogy egy olaszból átültetett mű egyetlen olvasót sem érdekelne Franciaországban. A szóbeszéd szerint azt mormolta: Különben is, hogyan lehetsz plagizátor, ha anonim vagy? A francia nemzeti bibliográfia nem sorolja ezt a művet Stendhal fordításaihoz. A francia fordítások 1810–1840 közti bibliográfiája, melyet Van Bragt, Lambert és D'Hulst állítottak össze, sem említi.

Ez és az ehhez hasonló esetek számos kérdést vetnek föl. Például, honnan tudjuk egy szövegről, hogy fordítás? Amikor két szöveg van előttünk, melyekből az egyik lehet a másik fordítása, meg tudjuk-e állapítani a szövegben található tanújelek alapján, hogy melyik az eredeti és melyik a fordítás? És ha nem, hogyan lesz képes valaha is a fordítástudomány meghatározni vizsgálódásainak körét? És vajon az erkölcsi szempont – Stendhal eljárása kétségkívül kifogásolható ebben az esetben – része kell-e legyen az elemzésnek? Egyébként is, hogyan remélhetjük, hogy ilyen szövegekre találunk, ha mind a régebbi, mind az új bibliográfiákból kimarad?

Mindenképp tisztázandó, hogy mi is az, amivel a fordítástudomány foglalkozik és miről ismerhető föl egy fordítás. Ez pedig elvezet a fordítás meghatározásához. Ebben az időben gyakorlatilag minden hagyományos definíció vagy a változatlanosság vagy az ekvivalencia valamiféle fogalmával operál. Mindenki ösztönösen úgy vélekedik, hogy a fordítás azt jelenti, hogy ugyanazt mondjuk el – vagy legalábbis valami egyenértékűt – egy másik nyelven. Azaz a fordítás azt jelenti, hogy egy bizonyos nyelven elhangzott vagy leírt kijelentést felváltunk vagy helyettesítünk egy formálisan vagy szemantikailag vagy pragmatikusan ekvivalens kijelentéssel egy másik nyelven. Hemzsegnek az ehhez hasonló

meghatározások a fordítástudományban, s noha elég lényegre törőnek látszanak, két komoly problémát vetnek föl. Az egyik maga az ekvivalencia, a másik pedig az, ahogy az ekvivalencia fölfogása befolyásolja a fordítás definícióját.

Minél közelebbről vizsgáljuk, hogy mit is jelent az ekvivalencia a fordításban, annál problematikusabbá válik ez a fogalom. Werner Koller (1979) az *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* című könyvének első kiadásában 15 oldalt szentelt az ekvivalenciának, a negyedikben (1992) már több mint százat, a monográfia teljes egyharmadát. A fogalom szigorú alkalmazása, mint ahogy a matematikában használják, nyilvánvalóan nem működik, ugyanis megfordíthatóságot és fölcserélhetőséget tételezne föl, és tudjuk, hogy a fordítás egyirányú dolog aszimmetrikus nyelvi és kulturális világok közt. (Kötetlenebb megfogalmazások vezettek olyan fogalmak használatához, mint megfelelés, egyezés vagy egybecsengés.) Koller öt részre osztotta a fogalmat: denotatív, konnotatív, szöveg-normatív, pragmatikai, és formális-esztétikai ekvivalenciára. Ebben Katharina Reiß követte, aki elsőként (1971) választotta szét a különböző nyelvi funkciókhoz kapcsolódó különböző szövegtípusokat, melyek más- és másfajta ekvivalenciát követelnek meg, a funkcionális vagy kommunikatív ekvivalencia fogalma (azaz nem általános, hanem egyes szituációkban egyes személyek számára egy bizonyos kommunikációs kontextusban érvényes ekvivalencia) pedig elvezetett oda, hogy az ekvivalencia cseppfolyós és viszonylagos terminus lett, különösen amióta Snell-Hornby rámutatott, hogy maguk az angol és a német ekvivalenciát jelentő szavak sem ekvivalensek. Pym (1997) úgy érvel, hogy az ekvivalenciát hiedelemrendszerként lehet fölfogni, hogy nem más, mint egy pragmatikusan szükséges illúzió létrehozása.

Mindettől függetlenül az ekvivalencia továbbra is sokak számára a fordítás meghatározásának központi fogalma. Ám milyen mértékben szükséges adott két szöveg közt ekvivalencia ahhoz, hogy fordításról beszélhessünk? Mi a minimum? És mindezt ki dönti el? Akárhogyan fogalmazzuk is meg, az ilyen jellegű fordításdefiníciók mind előíró jellegűek. Szabályozzák, hogy mit tehet a fordító, és szövegeik milyen elvárásoknak kell megfeleljenek ahhoz, hogy fordításként fogadják el őket. Ráadásul minden ilyen meghatározás történelmietlen.

Toury volt az, aki feje tetejére állította a fordítás és ekvivalencia közti kapcsolatot, amikor úgy fogalmazott, hogy „fordítás az, amit a célkultúrában fordításként prezentálnak vagy akként fognak föl”¹⁵ (1985: 20). Ez lehetővé tette, hogy a kutatók szövegeket tanulmányozzanak anélkül, hogy először belebonyolódjanak a fordítások és nem-fordítások megkülönböztetésének elméleti problémáiba. Toury föltételezi, hogy ha létezik fordítás, lennie kellett egy eredetinek; valamiféle átvitelnek, és a két szöveg között van egy bizonyos kapcsolat, amit minden egyes esetben meg kell határozni. Toury szerint elégséges, ha föltételezhető egy eredeti szöveg léte, nem szükséges azonosítani, s ezzel a vizsgálódások körébe vonta az álfordításokat, legalábbis addig, míg a misztifikáció fönnáll. (A fiktív fordításokon kívül a tömegkommunikációban megszokott gyakorlatot lehet fölhozni ellenetesként, ahol természetes, hogy egy szöveget csak részben fordítanak, részben megírják, és szinte mindig megpróbálják

---

¹⁵ „a 'translation' will be taken to be any target-language utterance which is presented or regarded as such within the target culture, on whatever grounds (see Toury 1980: 37,43-45).”

elrejteti a fordítás tényét, méghozzá sikerrel). Az átvitel még ennél is problematikusabb, ahogy Toury fogalmaz, a fordítás „egy szemiotikai egység transzformálása egy másikká azzal a feltétellel, hogy az információ valamiféle magját változatlanul megőrzi a transzformáció során”. Ez ugye azt tételezi föl, hogy az információs mag elválasztható a nyelvtől, hogy a derridai értelemben „nyelv előtti vagy nyelven túli”, és persze szavak nélkül nem tudjuk ezt az információs magot azonosítani, s innentől kezdve kérdéses, mi is az, amit átviszünk, ami változatlan marad, és mi az, amit átalakítunk? Ha azonban úgy fogjuk föl a fordítást, mint ami egy korábban létező szöveg reprezentációját, tipikusan rekonstrukcióját ígéri, olyan szövegét, ami az érthetőség határán túl létezik – s ez általában nyelvi határ –, akkor el lehet kerülni a transzfer és a változatlan fogalmait. A harmadik föltételezés, mely szerint az eredeti és fordítása között kell létezzék egy bizonyos kapcsolat, vezetett el a fordítási normák fogalmának bevezetéséhez, hiszen valószínűsíthető, hogy amikor a fordító döntéseket hoz munkája folyamán, ezek nem véletlenszerűek. Tourynál ezek a normák a következők: előzetes¹⁶, kiindulási¹⁷ és műveleti¹⁸ szabályok. Mivel Toury a fordítási normákat a fordító szempontjából közelíti meg, számára inkább korlátozó tényezők, mint minták.

A fordítási normák általánosan elfogadottá váltak, bár a Toury-féle fölosztás vitatott. Például Chesterman (1997) társadalmi, erkölcsi (őrizze meg a világosságot, igazságot, bizalmat és érthetőséget) és technikai normákat különböztet meg a fordításban, s ezeken kívül használja a termék/elvárás-normákat, azaz a fordítást olvasó elvárását arról, hogy milyennek kell lennie egy fordításnak. Ezt meghatározza a fennálló fordítási hagyomány, ugyanazon műfaj más szövegei, és más, politikai, ideológiai tényezők, melyek végső soron eldöntik, mi számít fordításnak. Chesterman folyamat/előállítás-normákról is beszél, melyek magát a fordítási folyamatot befolyásolják: ilyen a számadási kötelezettség (erkölcsi, a fordító lojalitással tartozik az eredeti szerzőjének, a fordítási munkát adónak, önmagának és a megbízóknak/jövendő olvasóknak), a kommunikációs norma (társadalmi, a fordítónak optimalizálnia kell szituációtól függően a kommunikációt az összes részvevő között), és a kapcsolati norma (a fordító hozza létre és tartsa fenn a lényeges hasonlóság kellő kapcsolatát az eredeti és a fordítás közt, tekintetbe véve a szövegtípust, a megbízó kívánságait, a szerző szándékait és a jövőendő olvasók föltételezett szükségleteit). Az első kettő nem kizárólagosan fordítás-specifikus, bármilyen kommunikációra igaz. Nord (1991) konstitutív és szabályozó konvenciókról beszél, az előbbiek határozzák meg, mi számít fordításnak egy adott közösségben, az utóbbiak pedig azt, hogy mik az általánosan elfogadott formái bizonyos fordítási problémák kezelésének a szöveg alatti szinten – ennyiben tehát elég közel áll Chesterman elvárás- és folyamat-normáihoz.

---

¹⁶ Az angolban *preliminary*: mely szöveget fordítsanak le, eredetiből vagy közvetítő nyelvből, anyanyelvre vagy második nyelvre stb.

¹⁷ Az angolban *initial*: általános irány, forrás- vagy célkultúra/ megfelelés vagy elfogadhatóság stb.

¹⁸ Az angolban *operational*: teljes vagy részszöveg lefordítása, a szöveg tagolása, mondatszerkezet, szóválasztás, hangsúlyok stb.

Hans Vermeer (és Nord) *skopos*-elmélete szintén célkultúra orientált és funkcionális, ám végső célja megfelelő irányelvek szolgáltatása a fordításhoz, és afféle alkalmazott fordítástudománynak tekintik. Sokkal inkább a professzionális fordítás foglalkoztatja, mint a műfordítás – ugyanúgy, mint Chestermant. Ráadásul ők nem használják az irodalmi rendszerek elméletét, míg Andreas Poltermann Niklas Luhmann rendszerelméletét alkalmazza a műfordításra és a fordítási normákra, az utóbbiakat főleg a műfaji elvárások szempontjából szemléli.

Newmark (1993) szerint a fordításelmélet legfőbb célja megfelelő fordítási módszerek meghatározása a szövegek vagy szövegtípusok lehető legszélesebb köre számára. Elveket, megszorításokat s tippeket kell nyújtson szövegek fordításához és fordítások kritizálásához, hátteret a problémák megoldásához, s meg kell kíséreljen bepillantást nyújtani a gondolat, jelentés és nyelv közötti kapcsolatba; a nyelv és viselkedés egyetemes kulturális és egyéni szempontjaiba, a kultúrák megértésébe. Newmark elítéli a leíró fordítástudomány relativizmusát, azt tartja, hogy a fordító sosem lehet semleges, ami a tényeket vagy erkölcsi kérdéseket illeti. Kötelességük beavatkozni, akár a szövegen belül, akár azon kívül.

Az elsősorban fordítástörténettel foglalkozó göttingeni kutatók, különösen Armin Paul Frank, kárhoztatták a leíró fordítástudomány egyoldalú célkultúra-orientáltságát, s egy transzfer-központú modellt javasoltak, amiben figyelembe veszik a fordítás során szükségszerűen megoldandó, valamiféleképp közvetítendő irodalmi, nyelvi és kulturális különbségeket a forrás- és célkultúrák közt. A másik kritizált pont a *polysystem*-elmélet dualizmusa volt.

Venuti (1995) *The Translator's Invisibility*¹⁹ című könyvében elutasítja a tisztán leíró fordításkutatást, számára már a döntés, hogy valaki egy ennyire periférikus területet választ tanulmányozásra, mint amilyen a fordítás, önmagában ellenzéki cselekedet. Politikai elkötelezettséget, aktivizmust vár el a fordítótól, valamint a szöveg idegenségének megőrzését, ellenállást a befogadó kultúrával szemben.

A fordítástudomány szerteágazó tevékenységet folytat, széttagolt s igen hasznos lehet az irodalmi kutatásokban, jóllehet Bassnett szerint (1993) a hagyományos összehasonlító irodalomtörténet halott, helyét a kultúrtörténet, társadalmi nemek vizsgálata (*gender studies*), posztkoloniális stúdiumok és a fordítástudomány vette át, és azt javasolta, hogy ezentúl a fordítástudományt tekintsük vezető diszciplínának és a komparatiztikát mindössze értékes segéd tudománynak. De nem egészen ez következett be az ezredforduló után.

Felhasznált irodalom

- Bassnett, S. 1993. *Comparative Literature: a Critical Introduction*. Oxford. Blackwell.
Breen, H. H. 1857. *Modern English Literature: Its Blemishes and Defects*. London. Longman, Brown, Green & Logmans.
Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam & Philadelphia. John Benjamins

---

¹⁹ A fordító láthatatlansága.

- Chesterman, A. 2009. The Name and Nature of Translator Studies. *HERMES - Journal of Language and Communication in Business*, 22(42). 13–22.
<https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Derrida, J. 1982. *Margins of Philosophy*. Ford. Alan Bass. Chicago. The University of Chicago Press. (*Marges de la philosophie*. 1972)
- Genette, G. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Angolra ford. Lewin, J. E. Cambridge: University of Cambridge.
- Gouanvic, J-M. 1995. American Science Fiction and the Birth of a Genre in France. In: Delisle, J. & Woodsworth, J. (eds.) *Translators through History*. Amszterdam & Philadelphia. John Benjamins. 217–224.
- Green, F. C. 1939. *Stendhal*. Cambridge. University Press.
- Holmes, J. S. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J.S. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam. Rodopi. 67–80.
- Holmes, J. S. & Lambert, J. & Van den Broeck, R. 1978. *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies: with a Basic Bibliography of Books on Translation Studies*. Leuven. Acco.
- Koller, W. 1979/2011. *Einführung in die Übersetzung Wissenschaft*. 8. kiadás. Basel – Tübingen. Francke.
- Newmark, P. 1993. *Paragraphs on Translation*. Clevedon & Philadelphia & Adelaide. Multilingual Matters.
- Nord, C. 1991. *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Ford. C. Nord & P. Sparrow, Amsterdam & Atlanta. Rodopi.
- Reiß, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München. Hueber. (*Translation Criticism: The Potentials and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Ford. E. F. Rhodes. St. Jerome, 2000)
- Robyns, C. 1990 The Normative Model of Twentieth Century Belles Infidèles: Detective Novels in French Translation, *Target* 2(1): 23–42.
- Shavit, Z. 1981. Translation of Children's Literature as a Function of its Position in the Literary Polysystem. In: Even-Zohar, I. & Toury, G. (eds.) *Translation and Intercultural Relations*. Tel Aviv. The Porter Institute (*Poetics Today*, 2(4): 171-179.
- Shavit, Z. 1986. *Poetics of Children's Literature*. Athens & London. The University of Georgia Press.
- The Editors. 1989. On *Target's* Target. *Target*, 1(1): 1–7.
- Toury, G. 1985. A rationale for Descriptive Translation Studies. In: Hermans, T. (eds.) *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. London. Croom Helm. 16–41.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia. John Benjamins.
- Van Bragt, K. & D'hulst, L. & Lambert, J. 1995. *Bibliographie des traductions françaises (1810–1840): Répertoires par disciplines*. Leuven. Presses Universitaires de Louvain.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London. Routledge.
- Vermeer, H. J. & Nord, C. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen. Max Niemeyer Verlag. (*Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*. Ford. C. Nord. St. Jerome, 2013)

Ajánlott irodalom

- Bourdieu, P. 1990. *In Other Words: Essays towards a Reflexive Sociology*. Ford. M. Adamson. Oxford. Polity Press.
- Bourdieu, P. 1992. *Language and Symbolic Power*. Cambridge. Polity Press.
- Bourdieu, P. 1996. *The Rules of Art: Genesis and Structures of the Literary Field*. Ford. S. Emanuel. Stanford, California. Stanford University Press.
- Even-Zohar, I. 1990. *Polysystem Studies*. Tel Aviv. Porter Institute for Poetics and Semiotics. *A Poetics Today* különszáma (11/1).
- Kittel, H. & Frank, A. P. 1991. *Interculturality and the historical study of literary translations*. Berlin. E. Schmidt.
- Hermans, T. 1999. *Translation in Systems. Descriptive and System-oriented Approaches Explained*. Manchester. St. Jerome.
- Lambert, J. 1995. Translation, Systems and Research: The Contribution of Polysystem Studies to Translation Studies. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*. 8 (1): 105–152. (franciául)
<https://www.erudit.org/fr/revues/ttr/1995-v8-n1-ttr1482/037199ar/>
- Luhmann, N. 1984: *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt. Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1995: *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt. Suhrkamp.
- Poltermann, A. Normen des literarischen Übersetzens im System der Literatur. In: Kittel, H. (eds.) *Gedichte, System, Literarische Übersetzung. Histories, Systems, Literary Translations*. 5–31. Berlin. E. Schmidt.
- Schmidt, S. J. 1991. From Literary Discourses To the Social System of Literature. *Thesis Eleven* 29(1): 95–104.
- Schmidt, S. J. 2011. A systems-oriented approach to literary studies. De Gryuter. In: Altmann, G. & Koch W. A. (eds.) *Systems: New Paradigms for the Human Sciences*. Berlin & New York. De Gruyter. 646–668.
<https://doi.org/10.1515/9783110801194.646>